

KIEGÉSZÍTÉSEK AZ ÉNLAKI ROVÁSÍRÁSOS FELIRAT MEGFEJTÉSÉHEZ ÉS MUSNAI DAKÓ GYÖRGY TEVÉKENYSÉGÉHEZ

II.

Kis ismertetésünk első részében egyrészt valószínűleg véglegesen sikerült tisztáznunk az énlaki rovásírási szöveg kérdéses utolsó szavának olvasatát, másrészt pedig annak festője, Musnai Dakó György életével kapcsolatban közölhettünk újabb részleteket.

A vele foglalkozó egész kisszámú kutató megfelelő adatok hiányában csupán feltételezhette, hogy többfelé is szépíthette, vonzóbbá tehetette fehérre meszelt, egyszerű, nemesen dísztelen egyházak belsejét. Újabb vizsgálódásaink eredményei megerősítik ezeket a mintegy előlegezett feltételezéseket. Ezért jó lenne tisztázni Musnai Dakó György tevékenységét. A rendelkezésünkre álló valamivel bővebb és minden valószínűség szerint ezután tovább, sajnos, már nem is nagyon bővíthető anyag (a késő-reneszánsznak főképpen erdélyi protestáns templomokban továbbörzött és átörökített, népi jellegűvé vált, kellemes színhatásával elbűvölő, nagyon változatos, mostoha évszázadok viszontagságai folyamán jelentős mértékű pusztulást és pusztítást szenvedett díszítő kincsével is foglalkozó művészettörténeti kutatás nagy kárára) azt még mindig nem teszi lehetővé. Mégis hozzásegít Musnai Dakó György eddig ismert munkásságával kapcsolatos szegényes tudásunk elmélyítéséhez, sőt, ezen túl, eddig soha és sehol nem említett, nagyjából hasonló képzettségű személyek, valamint a tőlük készített szépműves alkotások, elsősorban mennyezetfestmények (amint a XVI—XVII. századi Erdélyben nevezték: „a fára virágokkal való cifrázás“) közzétételéhez, helyesebben számbavételéhez, felleltározásához. Az utóbbiak általános művészettörténeti keretbe való illesztésével, eredetével, évszázadokon keresztül fejlődésével nem foglalkozunk. Ez nem feladatunk, de nem vállalkozhatunk azért se rá, mert arra sokkal hivatottabbak már elvégezték²⁶.

A következőkben eddig levéltárak mélyén lappangó, írásos források alapján igyekszünk eddigi ismereteinket gyarapítani. Meg kell tennünk azért is, mivel a közelmúltig Musnai Dakó Györgynek csak két munkájáról tudott a szakirodalom, viszont az újabb adatok felszínre kerülésével ez a szám négyre (!) emelkedik. Szükséges ez azért is, mert adatainkból igen érdekes, s véleményünk szerint nagyon is jelentős következtetés

vonható le; végül, de nem utolsósorban: ildomosnak tartjuk legalább a csak kevésbé ismert Musnai Dakó Györgynek, késői utódként, érdeméhez illő emléket állítani, ha már — megfelelő adatok híján — sajnálatosképpen nem tehetjük meg ugyanazt arra ugyancsak méltó egykorú művésztársával! Tovább menve: alkotásaik anyagi nyomavesztett volta ellenére is kötelességünk ennek megtétele annál is inkább, mert a késő-középkori épületasztalosok szépműves alkotásai igen kevésbé ismertek, holott legszebb műveik valósággal a tárgyi népművészet több ágazata összefogójának, sűrítőjének mondhatók²⁷.

Az előző részből kitűnően Musnai Dakó Györgynek eddig csupán két műve: a homoródszentmártoni meg az énlaki mennyezetfestmény volt ismeretes. Más vonatkozásban ugyan, de ugyanott tárgyaltuk az írásos forrásból újonnan megismert harmadik (szabatosság kedvéért megjegyezve — adatainknak megfelelően — időben tulajdonképpen a negyedik) munkáját: a küküllőszárdi unitárius templom festett mennyezetét, illetve az arra vonatkozó szövegrészt. Más remekével összehasonlítani, vagy éppen e műve értékét méltatni nem tudjuk, nem ismerve, sajnos, ezt se, hiszen négy, csupán hivatalos hangú, száraz, lapos fogalmazású magyar vagy latin nyelvű följegyzésekből tudott alkotása közül a művelődés- és művészettörténet nagy kárára már csak egy, az énlaki áll. A már említett jegyzőkönyv is igen szűkszavú a valamikor bizonyára szemt gyönyörködtető mennyezet leírása tekintetében: „...díszítették (ez a templom — F. G.) fekete, fejer 's veres festékü Mennyezetel...“²⁸.

De Musnai Dakó György keze munkájához és nevéhez fűződik még egy, a negyedik (azaz időben éppen az első), szintén a közelmúltban, levéltári kutatás alkalmával felfedezett létű (közben ugyancsak megsemmisült) éneklő-szék festése. Emlékét hasonlóképpen Lázár István unitárius püspök vizitációs jegyzőkönyve őrizte meg számunkra, Korondról. Az ottani templom leírásával kapcsolatban ui. a következőket olvashatjuk: „...vayon égy veres gombú fekete festékkal négy szegeletü Éneklő Pulpitus, melly(ne)k veres gombján kereken ilyen írás olvastatik: *Geor(gius) D. Musnai pingebat*...“ A pulpituson található további szöveg értelmében ezt id. Monos Balázs esküdtbíró készítette a korondi unitárius egyházközség, illetőleg templom részére *Balthasarius D. Musnaini* (!) korondi lelkésszel 1641. december napjaiban²⁹.

S ha már új név bukkant fel kutatásaink közben, ne sajnáljuk az időt és fáradságot, vizsgáljunk meg még néhány fennmaradt szöveget az ezekben, egy kivételével, ismét csak átírásban ránk maradt nevekkal való megismerkedés végett. Megjegyezni kívánjuk, hogy e nevek mind az egykori Udvarhelyszék területéről váltak ismeretessé.

Időrendben első adatunk a szentábrahámi (Avrănești, Hargita megye) unitárius templom mennyezetéről való: „...Asztalos Mihály Musnai tsinálta ezt a széket“ és megint alább: „1637 Die 18 Mensis Julij...“³⁰

Második adatunk Tordátfalva (Turdeni, Hargita megye) unitárius temploma megsemmisített mennyezetéről ismeretes: „...Ugyan itten Közepe táján a' Templomnak erősségére a' Templomnak egy árcus köből rakatott, mely által a' Templomnak Mennyezete két részekre szakaszatik, mind a' kető különböző virágokkal festett deszkázatbol valo lévén, melynek közepén ezek olvastatnak: *Aedificabat, pingebatque Daniel Musnai et Stephanus*

Bözödi, *Aedilis vero erant Petrus Varga et Stephanus Szederjesi A(nn)o 1689. 12. Julii...*³¹

A bennünket érdeklő utolsó szöveg a többször említett jegyzőkönyvben a székelyszentmiklósi (Nicolésti, Hargita megye) unitárius templom azóta mindannyiunk kárára egyszínre lefestett kazettás mennyezetéről őrződött meg: „... *Hoc opus aedificatum est in Honorem unius veri Dei Filij ejus Jesu Christi Sumptibus Generosi D(omi)ni Sigismundi Pálffi de Gagy Anno D(omi)ni 1691 Per R(everendum) Danielem D. Musnai...*”³²

A következőkben a fenti szövegekben az ismeretlenség homályából felbukkanó nevekkal foglalkozunk, a Szentábrahámból ismert muzsnai Asztalos Mihályétól pillanatnyilag eltekintve.

A szövegek (és itt a homoródszentmártoni, énlaki és kükküllősárdi feliratra is gondolunk!) egybevetésével Musnai Dakó György nevén kívül az alább következő további érdekes neveket és adatokat találjuk:

— Balthasarius D. Musnaini Korondon 1641 decemberében,

— Daniel Musnai Tordátfalván 1689. július 12-én,

— Daniel D. Musnai Székelyszentmiklóson 1691-ben.

Az előforduló neveket figyelmesen olvasva, nyomban szemünkbe ötlik egy-két felettebb számottevő, kissé alaposabb elemzésre jogosult jelenség:

1. Mindkét új név (*Balthasarius D. Musnaini, Daniel D. Musnai* — ez utóbbi esetében egészen biztosra vehető, hogy a tordátfalvi *Daniel Musnai* azonos a csak két évvel később közvetlen közelben, Székelyszentmiklóson előforduló *Daniel D. Musnai* személyével) esetében muzsnai előnévű emberekről, még hozzá lelkészekről (!) van szó.

2. Családnévként (a tordátfalvi név kivételével, de ez, mint mondtuk, bizonyára ugyanazt az egyént fedi) D. rövidítésű név szerepel,

3. Mind Musnai Dakó György, mind a két utóbbi esetében a családi nevet jelző D. azonosképpen (kivételt képez ugyan a homoródszentmártoni felirat — itt ui. elől áll, s mint azt az első részben tárgyaltuk: éppen e rövidítések mindenütt következetes sorrendje miatt is véljük ezt a másoló hibájának³³) az előnév és keresztnév között foglal helyet. Ezért azt semmiképpen se tekinthetjük a *dominus* rövidítéseként, amint többen is állították. Erre egyébként éppen az idézett vizitációs jegyzőkönyvben megőrzött és másutt is található egykorú feliratok szolgáltatnak jó mintát: a *dominus* értelmezésű D-t következetesen mindig a teljes név előtt írják!

A fentiek alapján, úgy véljük, különösebb erőltetés nélkül, önként kínálkozik a tanulság: a szóban forgó egyének mindannyian ugyanannak a muzsnai Dakó családnak a tagjai. Ez a megállapításunk újra támogatja *Ferenczi Sándornak* Musnai Dakó Györggyel és rokonságával kapcsolatos fejtegetéseit, Musnai Dakó Györggyön kívül más lelkipásztorkodó Dakó-fi³⁴ személyének emlékét tartva fenn.

Talán akkor sem tévedünk, ha azt mondjuk: Musnai Dakó György éppen közeli rokonának (?), Musnai Dakó Boldizsár korondi unitárius lelkésznek a meghívására került a Kolozsvár-óvári unitárius iskola elhagyása után oda, s festette meg, egyelőre elsőként tekinthető, sajnos csupán felirathól ismert munkáját és kezdte meg a székelyföldi, szabatosabban udvarhelyszéki művészi tevékenységét és pályafutását.

Az ismertetésünkben említett személyekre és művükre térve most vissza, helyesnek véljük, tájékozódás végett előbb teljes időrendi jegyzéküket nyújtani:

— muzsnai (itt kimondottan származása helyét jelöli!) Asztalos Mihály Szentábrahámban 1637 július 12-én (a jegyzőkönyvben részletesebben be nem mutatott) széket készített, és [minthogy az asztalosmesterség körébe tartozott a (mennyezet-) festés is³⁵] feltételezhetően: e széket ő is festette meg,

— *Balthasarius D. Musnaini* korondi unitárius lelkész id. Monos Balázs megrendelésére 1641 decemberében készít éneklőszéket egyházközsége templomába,

— *Georgius D. Musnai* az 1641 decemberében *Balthasarius D. Musnaini*től készített éneklőszéket ékesítette festéssel,

— *D. Georgius Musnai* festette 1664-ben a homoródszentmártoni unitárius templom kazettás mennyezetét,

— *Georgius Musniensis*, illetve *Georgius Musnai Dako* díszítette 1668-ban az énlaki unitárius templom mennyezetének fatábláit és rajzolta ki különös gonddal és féltő szeretettel értékes, nevezetes rovásírásos szövegét,

— *Georgius Darko* 1669. májusában fejezte be a küüllőszárdi unitárius templom mennyezetkép-sorozatának festését,

— *Daniel Musnai*, *Stephanus Böződivel* közösen 1689. július 12-e táján készült el a tordátfalvi unitárius szentegyház mennyezetével és annak festésével,

— *Daniel D. Musnai* készítette 1691-ben, (a felirat értelmezése szerint) mind az asztalosmunkát, mind a festést (!) végezve, a székelyszentmiklósi unitárius templom ugyancsak fatáblás mennyezetét.

Az összes felsorolt személy (muzsnai Asztalos Mihály, Musnai D. Boldizsár, Musnai Dakó György, Musnai D. Dániel) neve bizonyosságára támaszkodva úgy hisszük, szélesebb keretbe ágyazhatjuk eddigi észrevételeinket.

A rendelkezésre álló adatok alapján mérlegelve a kérdést, úgy tűnik, hogy a XVII. század közepén és második felében Székelymuzsnában kialakulóban volt, vagy már ki is alakult eddigelő ismeretlen és még csak sejteni sem sejtett, a másutt lassan véget érő késő-renaisszansz erdélyi népi változata televény talajára támaszkodó, a kor követelményeinek és szokásainak megfelelően részben templomi mennyezetek és berendezési tárgyak készítésére szakosított jelentősebb falusi műhely, vagy éppenséggel mennyezet, karzat, éneklőszék stb. festő központ, esetleg iskola!³⁶ Egyelőre sajnos legcsekélyebb reményünk sincsen e központ összes alkotása sajátos művészi vonásai, esetleg szűkebb vagy éppen tágabb működési területe felfedezésére, nem ismerve jellegzetességeit, csak pontatlan (ti. nem alapos és részletes) leírásokból hámozván ki felőlük néhány adatot. A más természetű sovány képzeletű írott források a színes valóság fakó tükröződéseként mindössze festésről, itt-ott virágdíszekről vagy színekről emlékeznek meg.

Ez a központ a különben furcsán alakuló, de úgy látszik az ilyen természetű alkotások létrejöttét mégis segítő korban, az erdélyi fejede-

lemség hanyatlása időszakában virágzott fel (adataink, mint láttuk, mind a XVII. század második és harmadik harmadára vonatkoznak, 54 éves időközt ölelnek fel). Ez a művészeti iskola a maga ízlésére alakította és más falusi központokkal, iskolákkal (pl. a valamivel későbbi Umling Lőrincével) együtt hosszú időre meghatározta, fenntartotta, sőt tovább fejlesztette a külföldön a barokktól már régen elnyomott késő-renaisszansz sajátos erdélyi népi változatát. A XVII. század végével, a XVIII. elejével, mint ez másutt is sokfelé tapasztalható, ez alig kibontakozó, zsenge virágzás, de meg nem erősödés után, sajnos meg is szűnt ugyancsak a kérelhetetlen és könyörtelen történelmi feltételek, a XVIII. sz. első felében végbemenő gazdasági s politikai változások következtében.

Végül pedig, amennyiben előbbi következtetésünk helyesnek fogadható el, még egy másik állítást megkockáztathatunk: a muzsnai központ jelesebb képviselői — a kezünkben levő adatok alapján — éppen a sokat tárgyalt és emlegetett Dakó család tagjai közül kerültek ki [szóban fukarkodó leírásból ismert összesen hét mű — a korondi éneklőszéket kettőnek tekintve (az asztalosmunkát Musnai D. Boldizsár, festését Musnai Dakó György végezte) hat (bízást mondhatjuk) remekét a Musnai Dakó család tagjai készítették és festették!], közülük első helyen már csak a sokaktól ízekre szedett szövegű rovásírásos feliratáért is bennünket mélységes hála kötelező Musnai Dakó Györgyöt kell említenünk.

S ha már sikerült bizonyítanunk Musnai Dakó György kilétét és magasabb képzettségét, helyesnek és illendőnek tartjuk megemlékezni (mint-hogy eddig többen is igaztalanul vélekedtek felőle és mellőzték), bár egészen röviden, néhány mondat keretében arról: napjainkig megmaradt sajnos egyetlen műve alapján is művészi tekintetben hasonlóképpen nagyon tehetséges, kitűnő szín- és forma-érzékű személy volt (a rovásírással kapcsolatosan már Ferenczi Sándor bizonyította a festő alapos általános műveltségét és mondhatni, kínos gonddal végzett munkáját³⁷)! Remekét más korabeli munkákkal hasonlítva össze egyből szemünkbe ötlük festőnk biztos, de egyben könnyed és játékos vonalvezetése, a díszítőelemek szerény, nem pedig dagályos, és valóban művészi alkalmazása, megfestése, bizonyos meghatódottságot, kellemes hatást keltvén a megilletődött szemlélőben. Mindezek alapján úgy véljük, az énlaki unitárius templom eddig eléggé nem méltatott és kissé lenézve kezelt festett fatáblás mennyezetét nyugodtan a korabeli hasonló művek legszebbjei közé kell beillesztenünk.

A felsorolt érvek és ellenérvek figyelembevételével összegezeként tehát azt mondhatjuk, hogy, egyfelől a XVII. század első harmadában Székelymuzsnában kialakult egy kis, de nem éppen jelentéktelen asztalos- és festőműhely, jelesebb képviselői éppen az odavaló Dakó család tagjai voltak, másfelől pedig az énlaki rovásírásos felirat sokat vitatott szavának átírása csakis Dakó lehet. Ennek eredményeként a teljes szöveg helyesen a következőképpen hangzik: „Egy az Isten Deut (eronomium) Georgyius Musnai Dakó“.

Mi, kései utódok „nem hálálkodhatunk eleget ezért az Énlakán festett két rovásírásos sorért, mert ezek jelentőség tekintetében méltán sorakoznak a székelyderzsi meg bögözi, a Mátyás mesterék és Keteji Székely Tamás-féle feliratok, valamint a nikolsburgi rovásbetűsor, a rovásnaptár

és végül a Szamosközi feljegyzései mellé“, lehetőséget nyújtva arra, hogy a jövőben jobban ügyeljünk Felegdi Rudimentájára, melynek becses részletei mellett több a hibás rész, a rovástudomány igen hibás összefoglalása és a rovásírásnak talán többet ártott, mint használt³⁸.

FERENCZI GÉZA

JEGYZETEK

²⁶ L. Balogh Jolán, *Kora-renaissance. (A XV. század második felétől Buda el-estéig); Késő renaissance. (Az érett renaissance továbbélése és a késő-renaissance kibontakozása), A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig*, szerk. Dercsényi Dezső, II. kiad., Bp., 1961, VIII. és IX. fejezet, 362—363. l., valamint a fejezet végén e kérdésre vonatkozó irodalmat.

²⁷ Nagy Tibor, *Virágénekek festett fatáblákon*, I. rész, *Élet és tudomány*, 25. évf., 1970, 10. sz., 453. l.

²⁸ *Jkv. 1788*, 803. l.

²⁹ *Protocollum Generalis Visitationis de Anno 1800 et 1801* (a kolozsvári Unió-tárius Képviselő Tanács levéltárában. A továbbiakban: *Jkv. 1800*). 182—183. l.

³⁰ *Jkv. 1800*, 20. l.

³¹ *Jkv. 1788*, 761. l.

³² *Jkv. 1788*, 712. l.

³³ Ezek az észrevételek (a D-nek Dakóra s nem dominusra való kiegészítése) támogatják Ferenczi Sándor érvelését (l. *i.m.*, 38. l.), vö. még a kézirat I. része 5. l., 2) pontja megjegyzésével.

³⁴ Ferenczi S., *i.m.*, 55—56. l. — Ezen a helyen talán helyesbíthetjük Ferenczi Sándor állítását: az 1679-ben oklevélben jelzett Dakó-fi lelkész közül egyiket immár homoródoklándi papként működő Györgyünkkel azonosíthatjuk (?), s az ugyanebből az évből említett másik Dakó lelkész az e tanulmányban Tordát-falváról és Székelyszentmiklósról előbukkant Dániel lehetett (?). A Korondról megismert Boldizsárt ennyire biztosan már nem vehetjük számításba.

³⁵ Balogh J., *i.m.*, 149. l.

³⁶ Udvarhelyszéken több XVII. századbeli asztalos-festő iskola is ismeretes volt. Ezzel kapcsolatosan l.: Kelemen Lajos, *Erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfestmények a XVII. századból*, Kolozsvár, 1945, 41—43. l.; vö. még: Balogh J., *Az erdélyi renaissance*, I. köt., 1460—1541, Kolozsvár, 1943, 117—121., 149. l.

— Ezért nem meglepő eme újabb iskola létének feltételezése, illetve állítása.

³⁷ Ferenczi S., *i.m.*, 8. l.

³⁸ *Uő.*, *i.m.*, 79. l.

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA

ZSINATI FŐTANÁCSI LELKÉSZSZENTELESI BESZÉD

Lk 9, 57 és 62

Egyházi életünk évenként megismétlődő nagy eseménye, egyik legbensőségesebb, legmeghittebb ünnepe a konfirmáció. Szülők, hozzátartozók és a gyülekezet boldog tekintetétől kísérve, tiszta, gyermeki áhitattal hangzik teológus ifjaink ajkain az egyházunk iránti ünnepélyes hűségnyilatkozat. A jövő áldott, reményteljes hajtásai, a gyülekezet színe előtt, szent fogadalmat tesznek, hogy Istennek tetsző, hívó unitárius emberhez méltó életet fognak élni, mert ezt várja, kéri, kívánja tőlük a kettős jézusi szeretetparancsolaton felépülő hit- és erkölcesen, az eszményi életet álmódó, annak megvalósulását munkáló egyház.

A konfirmáció szemet-lelket gyönyörködtető, feledhetetlen, megható hangulata ez ünnepi órában megismétlődik. Hiszen ez a lelkészszentelési szertartás is, magasabb, egyetemesebb szinten ugyan, de tulajdonképpen konfirmáció, amikor ifjú lelkészeink Isten színe előtt, a Zsinati Főtanács fennkölt ünnepi hangulatában, egyházunk legfőbb világi és egyházi emberei, valamint lelkésztestvéreink és az egész gyülekezet jelenlétében fogadalmat tesznek az egyházunk iránti feltétlen hűségre, a lelkészi hivatás lélek szerinti betöltésére. Ezt várja, kívánja, igényli tőlük a jézusi életprogram és több mint 400 esztendő áldott, szent hagyománya.

Lehet-e hát egyházi életünkben a mainál bensőségesebb, meghatóbb, áldottabb ünnep? Hiszen sok tekintetben ezeknek az ifjaknak és a hozzájuk hasonló, előttük járó vagy utánuk következő lelkészeknek odaadó szolgálatán, hivatásos felelősségvállalásán és maradéktalan hűségén múlik, hogy mindaz, ami egyházunk történelme során drága kincsünk ké vált és számunkra a legszentebb értékeket jelenti, továbbra is megmaradjon, sőt gyarapodjék, szépüljön és tökéletesedjék.

Példaadó tanítómesterünk, a názáreti Jézus tanításaiban meghatározta a hívő keresztény ember hivatását, amelynek lényege az Isten- és ember-szeretet. Erről a hivatásról beszélnek gyülekezeteinkben vasárnapról vasárnapra és más alkalmakkor is, különböző módon és formában, de ugyanazon tartalommal a hívek, a nagy unitárius család lélek- és szeretetközössége felé.

Jézus azonban, általános életprogramjának a közösség felé való prédikálásán túl, különleges, felfokozott, rendkívüli, az átlagot messze felülmúló igénnyel fordult legközelebbi tanítványai felé. Többet várt, kért, követelt tőlük, akiknek az az egyedülálló, egész azutáni életüket döntő